ҒТАР 16.41.25
Ғылыми мақала

Р.У. Арзиев
Абай намидики ҚазМПУ, Алмута, Қазақстан
(E-mail: ruslanarziyev@gmail.ru)

«Дивану луғәтит түрк» тоғрисида шуардики уйғур тилидики тәтқиқатлар

Аңдатпа. Мақалада Шыңжаң Ұйғыр автономиялық ауданы ғалымдарының Махмұт Қашғаридың «Диуани луғат-ит-түрк» еңбегі тұралы ұйғыр тіліндегі зерттеулерге шолу жасалған. Бұл сөздікті бір топ ұйғыр ғалымдары 1980 ші жылдардың басында ұйғыр тілінде аударған. 2008 жылы болса, ғалымдың туғанына мың жыл толуына орай сөздікті факсимилесі, индексі, түзетулерімен қайта басып шығарады. Тек 1978- 2004 жылдар аралығында 240 ғылыми, ғылыми-көпшілік мақалалар әр түрлі басылымдарда жарық көрген. Осы және одан кейінгі қолжетімді болған зерттеулерге шолу жасай келе, оларда сөздіктің жалпы мазмұнынан бастап, сөздердің әр түрлі тематикалық топтары (жалпы саны 12), грамматикалық ерекшеліктері, сөздіктегі өлеңдер, мақал-мәтелдер, дүние картасы тағы да басқа мазмұндарда жазылғаны байқалды.
Түйін сөздер: Махмұт Қашғари, «Диуани луғат-ит-түрк», сөздік, ұйғыр тілі, басылымдар, тематикалық топтар

DOI:

Түсті: 13.08.2024; Мақұлданды: 19.09.2024; Онлайн қолжетімді: 5.12.2024.

Түркийшунаслиқ илминиң асасчиси Мәһмут Қәшқәрийниң «Дивану луғәтит түрк» (ДЛТ) әмгигиниң туғулған елидә үгинилиши 1980-жиллардин башланди. Ибраһим Мутъи башлиқ бир топ алимларниң зор тиришчанлиғи түпәйли мәзкүр әмгәкниң 1-томи 1981-жили (Имин Турсун (муһәррир), Мирсултан Османов, Абдуреһим Өткүр, Абдусалам Аббас, Абдуреһим Һәбибулла, Абдулһемит Юсуфи, Хәлим Салих, Һажи Нур Һажи, Осман Мәһәммәтнияз, Сабит Рози), 2-томи 1983-жили (Мирсултан Османов (муһәррир), Имин Турсун (муһәррир), Абдуреһим Өткүр, Абдусалам Аббас, Абдурешит қари Сабит, Хәлим Салих, Осман Мәһәммәтнияз, Сабит Рози), 3-томи 1984-жили (Мирсултан Османов (муһәррир), Абдусалам Аббас, Абдурешит қари Сабит, Хәлим Салих, Осман Мәһәммәтнияз, Сабит Рози) Үрүмчидә «Шинжаң хәлиқ нәшрияти» тәрипидин һәр бир томи он миң тираж билән бесилип чиқти. Мәзкүр нәширниң 1-томида 49 бәттин туридиған «Атақлиқ уйғур алими Мәһмут Қәшқәрий вә униң өлмәс әсири «Түрки тиллар дивани» намлиқ киришмә берилгән. Бу киришмигә алаһидә тохтилишқа әрзийду. Чүнки бу ДЛТни беваситә тәрҗимә қилған, униң һәр бир сөзигә диққәт қилип тәпсилий үгәнгән алимларниң ортақ пикри. Киришмә алтә қисимдин ибарәт. Униң 1-қисмида шу дәвирдики Қаранийлар дөлитиниң ихтисадий, һәрбий, сәясий вә мәдәний һаятиға қисқичә тохталса, 2-қисмида М. Қәшқәрийниң туғулуп өскән йеригә тохтилиду. Әмгәкниң уйғурчә тәрҗимисини нәширгә тәйярлиған алимлар М. Қәшқәрийниң Қәшқәр шәһириниң әтрпидики «Азиғ», «Опал» охшаш җай намлириға «бизниң йуртимизниң нами» дәп изаһ бәргәнлигигә, Қәшқәр әтрапидики башқа җай намлириға бу хил биринчи шәхсни қолланмиғанлиғиға асаслинип, алимниң йурти шу җайлар болса керәк дегән тәхминни алға сүриду. 3-қисимда М. Қәшқәрийниң билими,

илмий көз қарашлири вә әмгәкниң йезилған вақти тоғрисида сөз болиду. 4-қисимда әмгәкниң мәзмун даирисини алтигә бөлүп қариған. Киришмә муәллиплири 5-қисимда М. Қәшқәрий өз әмгигидә асаслиқ түркий тил сүпитидә қариған Қәшқәр аһалисиниң тили «хақанийә тили» тоғрисида өз чүшәнчилирини бәргән. Ахирқи қисимда «Дивану *луғәтит түркниң*» қолязмиси вә униң нәшир қилиниши, үгинилиши тоғрисида қисқичә мәлумат берилгән.

Киришмә муәллиплири әсәрни уйғур тилиға тәрҗимә қилғанда, Бесим Аталайниң түркчә, С. Муталибовниң өзбәкчә тәрҗимилириниң утуқлуқ йәрлиридин пайдиланғанлиғини тәкитләп мундақ язиду: «*Лекин шуни алаһидә ейтип өтимизки,* «Дивану *луғәтит түркниң*» һазирқи заман уйғур тилидики нусхисини ишләштә, әсли қолязминиң факсимилини асас қилдуқ. Шуниңдәк, «Дивану *луғәтит түркк*ә» киргүзүлгән нурғун сөз-ибариләр, асасән, һазирқи заман уйғур тилида (айримлири уйғур тилиниң чоң шевилиридә) өз петичә сақланғанлиғи вә қоллинилиҗатқанлиғи үчүн, бизгә көп оңушлуқ туғдуруп бәрди. Шуңа классик уйғур әдәбиятидин фактлар издәп олтурмидуқ вә артуқчә изаһ бәрмидуқ» [1; 48].

Шундақла, киришмидә «Дивану *луғәтит түркни*» 1955-жили ака-ука Муһәммәт Пәйзи билән Әхмәт Зияи тәрипидин, 1963-1966-жиллири уйғур Сайрани тәрипидин уйғур тилиға тәрҗимә қилинғанлиғи, бирақ уларниң «мәдәнийәт инқилави» жиллири йоқ болуп кәткәнлиги тоғрисида мәлумат бәргән. Бу йәрдә шуни қошумчә қилип өтүш керәкки, Ғәйрәтҗан Осман Утғур 1945-1946-жиллири Исмаил Дамолла Чөчәк шәһиридә дәсләпки қетим «Дивану *луғәтит түркни*» уйғур тилиға тәрҗимә қилғанлиғи тоғрисида язиду, әпсуски, бу тәрҗимиму сақланмиған [2; 5-9].

Луғәтни нәширгә тәйярлаш топидики алимлар тәрҗимә ишлири билән биллә Мәһмут Қәшқәрийниң һаятиға аит мәсилиләрни үгинишни қатар елип барған. Бу йөнилиштә тәтқиқат ишлирини пешқәдәм алимлар Ибраһим Мутъи билән Мирсултан Османовлар жүргүзгән. Улар өзлириниң издинишлирини 1984-жили «Тарим» журналида йоруқ көргән «Мәһмут Қәшқәрийниң юрти, һаяти вә мазири тоғрисида» намлиқ мақалисида тәпсилий баян қилиду (Бу муһим мақалә 1988-жили «Уйғур тили бойичә тәкшүрүшләр» намлиқ китапта кирилл йезиғида Алмутида елан қилинған [3; 141-158]. Кейинирәк сәл қисқартишлар билән тилшунас Шавдун Кибировниң русчә тәржимисидә «Советская тюркология» журналида бесилған [4; 79-89]). Алимлар *луғәтниң* 3-томини нәширгә тәйярлаш җәриянида 1982-жили декабрь ейидин 1983-жили март ейиғичә Қәшқәрдин 40 км жирақлиққа орунлашқан Опал йезиси әтрапида җиддий издинишләр елип бариду. Нәтиҗидә алимниң туғулған жути, һаяти бойичә муһим мәлуматларға еришиду һәм бу йезидики «Һәзрити моллам» мазариниң Мәһмут Қәшқәрий мазари екәнлигни ениқлайду.

ДЛТниң иккинчи нәшри 2008-жили икки том шәклидә Үрүмчидә «Шинҗаң хәлиқ нәшрияти» тәрипидин йоруқ көрди. Алимниң туғулғанлиғиниң миң жиллиғиға беғишланған бу йеңи нәширгә «мукәммәл нусхиси» дәп ениқлима берилгән. «... мирас сүпитидә пәқәт миң йүрүш бесилған» мәзкүр икки томни типографиялик сүпити җәһәттинму мукәммәл дейишкә болиду.

Бу нусхини тәкшүрүп бәкитиш групписиға Мирсултан Османов, Имин Турсун, Сабит Рози, Муһәммәттурди Мирзиәхмәт (мәсъул муһәррир), Ғәйрәт Абдурахман Озғар қатарлиқ алимлар киргән. 1-томниң «Нәшрияттин» дәп берилгән қисмида униң алдинқи нәширгә асас қилинғанлиғи, «амма илмий җәһәттә бәзи зөрүр түзитишләрму киргүзүлгәнлиги» дейилгән [5; 9]. Түзитишләр транскрипция вә бәзи сөзләрниң имласи вә изаһиға бағлиқ болған. Шундақла бу қисимда «Диванниң» бу қетимлиқ нәшри текст, язма нусхиси (факсимиле) ачқуч (индекс) болуп җәми үч китаб қилинди» дейилгән билән, әмәлиятта, башта ейтилғинидәк, чоң икки том шәклидә нәшир қилинған. 1-томда алдинқи нәширниң үч томини толуқ өз ичигә алған дейишкә болиду. 1090 бәттин

туридиған бу томда алдинқи нәширдики киришмә сәл толуқтуруш вә түзитишләр билән толуқ берилгән, 1-том 37-404-бәтләрдә, 2-том 405-692-бәтләрдә, 3- том 693-1024-бәтләрдә орун алған. Шундақла бу томда үч қошумчә берилгән бопуп, 1-қошумчә Ибраһим Мутъи вә Мирсултан Османовларниң «Мәһмут Қәшқәрийниң йурти, һаяти вә мазари тоғрисида» намлиқ мақалиси, 2-қошумчә вәхпәнамә көчүрүлгән «Мәсниви шәриф» қолязмисидин елинған фото сүрәтләр, 3-қошумчидә Мәһмут Қәшқәрий мазаридин елинған фото сүрәтләр берилгән. 2-томни (1312 бәт), йәни «Дивану луғәтит түркниң» индексини түзүш групписиға төвәндики алимлар җәлип қилинған: Абдусалам Аббас (мәслиһәтчи), Сабит Рози вә Абдушүкүр Турди (баш түзгүчиләр), Ниҗат Қасим вә Ғәйрәт Абдурахман Озғар (түзгүчиләр), Муһәммәттурди Мирзиәхмәт (мәсъул муһәррир).

Мәзкүр томниң кириш сөзидә ДЛТниң индексини түзүш ишлири әмгәкниң үч томлуғи асасида 1990-жили Шинҗаң Иҗтимаий пәнләр академиясиниң тәшкиллиши билән қолға елинғанлиғи, 2007-жили «Дивану луғәтит түркниң» йеңи нәшрини тәйярлаш ишлири башланғанда, 1-нәшир билән 2-нәширни бириктүргән һалда индексни қайта ишләп чиққанлиғи тоғрисида ейтилған. Нәтиҗидә индекста һәр икки нәшир бойичә сөзләрни тепиш йоли қараштурулған. Сөзләр латин һәриплири асасидики транскрипцияси бойичә берилгән. Сөзниң латин һәриплири йешил рәңдә, әрәп һәриплири қизил рәңдә, һазирқи уйғур тилидики мәнаси қара рәңдә берилгән. Андин «йеңи нәширниң сөзләм учрайдиған бәт вә қур номерлири көк рәңдә, андин уйғурчә тунҗи нәширниң том сани йешил рәңдә, бәт, қур номерлири қара рәңдә көрситилгән» [6; 3]. Бу томдиму асасий үч қошумчә берилгән. «Хас исимлар» дәп атилидиған 1-қошумчидә ДЛТда учришидиған адәм исимлири; қәбилә, уруқ, хәлиқ, милләт исимлири; мәмликәт вә йәр исимлири; шәһәр, юрт, қәлъә исимлири; унван, нам-аталғулар; тағ, дәрия, деңиз, көл исимлири; йеза-қишлақ, яйлақ, даван, чөл исимлири; сәйярә, юлтуз, пәсил исимлири берилгән болса, 2-қошумчидә мақал-тәмсилләр, 3-қошумчидә әдәбий парчилар орун алған. Мақал-тәмсилләр билән әдәбий парчиларниң әсли йезиқ шәкли, транскрипцияси вә һазирқи заман уйғур тилидики йәшмиси берилгән. Индекс билән қошумчилар 660 бәтни тәшкил қилса, индекс 640 бәтни өз ичигә алған. Мәзкүр томда «Дивану луғәтит түркниң» 1990-жили Түркийә Жумһурийити Мәдәнийәт министрлиги тәрипидин Әнқәрәдә нәшир қилинған рәңлик факсимилеси берилгән. «Дивану луғәтит түркниң» үч томлуқ нәшри Бесим Аталай тәрипидин 1941-жили нәшир қилинған факсимилигә асасланған болса, йеңи нәшри 1990-жилқи нусха билән қайта селиштурулуп чиқилған.

ШУАРда ДЛТ бойичә тәтқиқатлар елип бериш 1970-жилларниң ахиридин башлап Хитайниң ички вә ташқи сәяситидә йүз беришкә башлиған иҗабий өзгиришләр нәтиҗисидә мүмкин болди. Әдиплиримиз улуқ әҗдадиниң бебаһа қамусий мираси тоғрисида мақалилар йезишқа башлайду. Әзиз Атавулла Сартекин түзгән «Уйғурчә нәшир қилинған әсәрләр каталоги» намлиқ китавида көрситилишичә, луғәт тоғрисида уйғур тилида дәсләпки мақалә 1978-жили йезилған. Мәзкүр китап нәшир қилинған 2004-жилғичә ДЛТ бойичә уйғур тилида 240 парчә мақалә йезилған [7; 445-459]. Илмий вә илмий-аммибап характерға егә болған бу мақалилар гезитларда, илмий, әдәбий вә универсал журналларда, топламларда елан қилинған. Мәзкүр мақалиларни мәзмуни җәһәттин төвәндикичә топларға бөлүп қарашқа болиду.

1. Умумий мәзмунға егә мақалилар. Бу мақалилар, асасий җәһәттин, ДЛТниң умумий алаһидилиги, қиммити тоғрисида сөз болиду. Бизниң һевавимиз боичә қириқа йеқин мақалә мошундақ мәзмунға егә.

2. Мәһмут Қәшқәрийниң беваситә тәрҗимә һалиға мунасивәтлик мақалилар. Мәзкүр мавзуға беғишланған мақалиларниң сани жигирмидин ашиду. Мундақ болушиниң сәвәви уйғур алимлири Мәһмут Қәшқәрийниң туғулған йерини, қәбрини

ениқлаш бойичә хелә жиддий издәнгән.

3. ДЛТдики әдәбий парчилар тоғрисидики мақалилар. Мәһмут Қәшқәрийниң изаһ бәргән сөзлиригә мисал ретидә кәлтүрүлгән шеирлар уйғур алимлириниң диққитин әң балдур җәлип қилған еди. Әсәр тоғрисидики дәсләпки йезилған мақалиму (1978) мошу мавзуға беғишланған.

Умумий сани жигирмигә йеқин мақалиларда ДЛТдики шеирий парчилар бәдиий вә жанрлиқ алаһидиликлири җәһәттин тәһлил қилинип қалмай, шундақла уларниң тарихий арқа көрүнүши, шеирларда ипадиләнгән уйғурларниң қедимий етиқати, илим-мәрипәт қарашлири тоғрисида пикирләр жүргүзүлгән.

4. ДЛТдики мақал-тәмсилләр тоғрисида онға йеқин мақалә йезилған. Уларда ДЛТдики мақал-тәмсилләрниң тарихий арқа көрүнүши, уларниң түрләргә бөлүнүши, һазирқи уйғур тилидики мақал-тәмсилләр билән охшашлиғи, аялларға мунасивәтлик мақал-тәмсилләр охшаш мавзулар тәһлил қилинған.

5. ДЛТниң тиллиқ алаһадиликлири тоғрисидики мақалилар. М. Қәшқәрий китавиниң намидин униң барлиқ түркий хәлиқләрниң тиллирини өз ичигә алғанлиғи көрүнүп туриду. Амма алим асас қилған тилниң хақанийә тили екәнлигини һесапқа елип, Ибраһим Мутъи вә Мирсултан Османовлар қатарлиқ уйғур алимлири мошу тил һәққидә өзлириниң қарашлирини оттуриға қойиду. Шундақла ДЛТ тилиниң һазирқи Турпан вә Қумул шевилирири вә Лопнур диалекти билән селиштурма тәһлили, М. Қәшқәрий вә учрашма тилшунаслиқ охшаш мавзулар бойичиму мақалилар йезилған. Әсәрдики шеирларниң стилистикилиқ алаһидиликлири, ярдәмчи сөзләр, санлар, һайванат имлиқлири, бәзи сөз ясиғучи қошумчилар, чинчә сөзләр «қиз» «төгә» сөзлири тоғрисидики мақалиләрниму мошу топқа киргүзүп қарашқа болиду.

6. М. Қәшқәрий сизған дуния хәритисиму уйғур алимлириниң диққитини хелә җәлип қилған мавзуларниң бири. Бу мавзуға алтә мақалә беғишланған.

7. ДЛТдики сөзләрниң тематикилиқ топлири бойичә йезилған мақалиләрниң сани хелә көп. Бәзи саһаларға бағлиқ бирәччә мақалә йезилған болса, бәзи саһалар бойичә 1-2 мақалила йезилған. Әң көп мақалиләр ДЛТда учришидиған йәр-җай намлири (топонимлар) тоғрисида болуп, уларниң умумий сани-12. Уруқ, қәбилә, милләт намлири (этнонимлар), тибаббәтчилик, йемәк-ичмәк аталғулири тоғрисида төрттин мақалә йезилған. Булардин башқа ДЛТдики киши исимлири, йемәк-ичмәк, тәнтәрбийә, тибабәтчилик, уруқ-туққанчилиқ аталғулири, аялларға аит сөзләр, әрләргә аит сөзләр, өсүмлүк, ов қушлири, һайванатларға бағлиқ сөзләр бойичиму мақалиләр йезилған.

8. ДЛТдики һәр хил мавзуларға мунасивәтлик мақалилар. ни уйғур мәдәнийитигә, ижтимаий-ихтисадий һаятиға, сәясий-философиялик қарашлириға вә диний етиқадқа мунасивәтлик мақалилар дәп бөлүп қарашқа болиду. Уйғур мәдәнийитигә мунасивәтлик мақалиләр қатариға төвәндики мавзуда йезилған мақалиләрни киргүзүшкә болиду: ДЛТдики сәнъәткә даир мәлуматлар, балилар оюнлири, никаһ-тойға мунасивәтлик адәтләр, саламлишиш адити, уйғурларниң өрмә чач қоюш адити, нам-нәсәб қоллиниш адити, нахша-уссул сәнъити, бенакарлиқ мәдәнийити, ат вә ат бәйгиси, шәһәр-кәнтләр, техникилиқ мәлуматлар, фолькларни тутқан орни вә роли, бәлгә-тамғилар.

Иҗтимаий-ихтисадий вә сәясий-философиялик мәсилиләргә мунасивәтлик мақалиләргәМәһмутҚәшқәрийвәмилләтшунаслиқ,МәһмутҚәшқәрийвәтәнпәрвәрлик, ДЛТда ипадиләнгән илим-мәрипәт вә маарип қариши, пәлсәпә мәсилилири, илим-һекмәткә даир баянлар, ихтисадий вә иҗтимаий баянлар, уйғурларниң йеза-егилик тәрәққияти, тәбиий гөзәллик, ДЛТда хатириләнгән идиқут уйғурлириға даир мәлуматлар, ДЛТниң тарихий материаллиқ қиммити, Или вадисиға аит баянларниң қиммити охшаш мавзуларда йезилған мақалиләрни киргүзүш мүмкин.

ДЛТдики диний етиқат мәсилисигә бағлиқ икки мақалә учришиду. Уларниң бири умумий диний етиқатқа даир баянлар болса, иккинчиси шаман дини тоғрисида

йезилған.

Жуқирида ДЛТ бойичә қаралған мақақлиләрниң бәзилири топлам шәклидиму нәшир қилинған. Биринчи мақалилар топлимини Муһәммәт Зунун Сидиқ билән Абурусул Өмәр 1985-жили нәшир қилған. «Мәһмут Қәшқәрий» дәп атилидиған бу топламниң 1-қисмида алимниң Опалдики «Һәзрити моллам» мазари тоғрисида «Мәһмут Қәширий қәврисини Шинҗаң уйғур автоном райони бойичә нуқтилиқ муһапизәт қилинидиған мәдәний ядикарлиқ орунлири қатариға киргүзгәнлик һәққидики Шинҗаң уйғур автоном районлуқ Хәлиқ һөкүмитиниң умумий ухтуруши», «Һәзрити моллам» мазирини нуқта қилип Опалда елип берилған тәкшүрүштин доклад» охшаш он бир парчә һөҗҗәтләр берилгән болса, 2-қисмида Ибраһим Мутъи, Мирсултан Османов, Турғун Алмас, Аблимит Рози, Имин Турсун, Һаҗи Нурһаҗи қатарлиқ тонулған алимларниң 12 парчә илмий мақалилири берилгән.

2001-жили Муһәммәтреһим Һаҗи Турсунниң «Түркий тиллар диванидики» уйғур мәдәнийитидин тәрмиләр» намлиқ китави нәшир қилиниду. Бу китавиға алимниң һәр хил мавзулардики 14 парчә мақалиси киргүзүлгән.

Әзиз Атавулла Сартекинниң бу каталоги бойичә «Дивану луғәтит түрк» тоғрисидики үчинчи илмий мақалилар топлими «Җуңго уйғур тарихи вә мәдәнийити тәтқиқати» мәҗмуәси болуп (2003-жил 3-сани), униңға 12 мақалә берилгән.

Мақалимизниң хуласисидә шуни алаһидә тәкитләп өтимизки, материалларға қол йәткүзүш имканийитимиз чәклик болғанлиқтин, асасән, Әзиз Атавулла Сартекинниң ДЛТ нәшир қилинип он жилдин кейин түзгән каталогидики икки йүздин артуқ мақалигә вә интрнеттин тепиш мүмкин болған илмий журналларниң бәзи санлириғила («Шинҗаң университети илмий журнили (пәлсәпә-иҗтимаий пән қисми)», «Иҗтимаий пәнләр тәтқиқати журнили») асасландуқ. Һәр һалда 2016-жилғичә илмий тәтқиқатлар 2004-жилғичә болған сүръәт охшаш давамлашқан болуши мүмкин.

Әдәбиятлар тизими

1. Мәһмут Қәшқәри. Түркий тиллар дивани (Дивану луғәтит түрк). –Үрүмчи, 1981. –690 б.

2. Осман Ғ. Җуңгода «Дивану луғәтит түркниң» төрт қетимлиқ тәрҗимә қилинишиниң баш-ахири// Шинҗаң ижтимаий пәнләр мунбири. – 2008. – №6 (Қош айлиқ илмий журнал) Мәһмут Қәшқәрий тәвәллудиниң миң йиллиқиға беғишланған мәхсус сан. – Б. 5-17.

3. Мутъи И., Османов М. «Мәһмут Қәшқәрийниң юрти, һаяти вә мазири тоғрисида // Уйғур тили бойичә тәкшүрүшләр. –Алмута, 1988. – Б. 141-158.

4. Мутъи И., Османов М. О родине, жизни и гробнице Махмуда Кашгарского// Советская тюркология. – 1987. – №4. – С. 79-89.

5. Мәһмут Қәшқәрий. Түркий тиллар дивани (Дивану луғәтит түрк) текст. –Үрүмчи, – 2008. –1090 б.

6. Мәһмут Қәшқәрий. Түркий тиллар дивани (Дивану луғәтит түрк) индекс, факсимиле. – Үрүмчи, 2008. – 1312 б.

7. Сартекин Ә. А. Уйғурчә нәшир қилинған әсәрләр каталоги. –Үрүмчи, 2004. – 736 б.

References

1. Qäşqäri M. Türki tillar divani (Divanu luğätit türk). – Ürümchi, 1981. – 690 p.

2. Osman Ğ. Җuñgoda «Divanu luğätit türkniñ» tört qetimliq tärҗimä qilinişiniñ baş-ahiri// Şinҗañ ijtimai pänlär munbiri. – 2008. – №6 (Qoş ailiq ilmi jurnal) Mähmut Qäşqäri

tävälludiniñ miñ iilliqiğa beğişlanğan mähsus san. – P. 5-17.

3. Muti İ., Osmanov M. Mähmut Qäşqäriniñ iurti, haiati vä maziri toğrisida [About the homeland, life and tomb of Mahmud of Kashgar]// Uiğur tili boiichä täkşürüşlär. –Almaty, 1988. – P. 141-158.

4. Mut»i I., Osmanov M. O rodine, zhizni i grobnitse Makhmuda Kashgarskogo [About the homeland, life and tomb of Mahmud of Kashgar] // Sovetskaya tyurkologiya. – 1987. – №4. – P. 79-89. (In Russian)

5. Mähmut Qäşqäri. Türki tillar divani (Divanu luğätit türk) teks. –Ürümchi, – 2008, –1090 p.

6. Mähmut Qäşqäri. Türki tillar divani (Divanu luğätit türk) indeks, faksimile. –Ürümchi, 2008. –1312 p.

7. Sartekin Ä. A. Uiğurchä näşir qilinğan äsärlär katalogi. –Ürümchi, 2004. – 736 p.

R.U. Arziev
Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: ruslanarziyev@gmail.ru)

Research on «Divanü Lügati’t-Türk» in the Uighur Language

Abstract. The article discusses the research of scientists of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region in the Uyghur language about the work of Mahmut Kashgari “Diwani Lugat-it-Turk”. This dictionary was translated into Uyghur language by a group of Uyghur scholars in the early 1980s. In 2008, on the 1000th anniversary of the scientist’s birth, the dictionary was republished with corrections, including a facsimile and an index. From 1978 to 2004 alone, 240 scientific and popular science articles were published in various publications. Considering these and more recent studies available to us, it was revealed that starting from the general content of the dictionary, different thematic groups of words (12 in total), grammatical features, poems in the dictionary, proverbs, a world map and other content were written.

Keywords: Mahmut Kashgari, “Divani lugat-it Turk”, dictionary, Uigur, publications, thematic groups

Р.У. Арзиев
Казахский национальный педогагический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
(E-mail: ruslanarziyev@gmail.ru)

Исследования о «Дивану луғатит-тюрк» на уйгурском языке

Аннотация. В статье представлен обзор исследований уйгурских ученых Синьцзян-Уйгурского автономного района, посвященных труду Махмуда Кашгари «Дивану лугат ит-турк», выполненных на уйгурском языке. Этот словарь был переведен на уйгурский язык группой ученых в начале 1980-х годов. В 2008 году, в честь тысячелетия со дня рождения ученого, словарь был переиздан в факсимильной форме с индексом и исправлениями. Только за период с 1978 по 2004 годы в различных изданиях было опубликовано 240 научных и научно-популярных статей. Проведенный обзор доступных исследований показывает, что в этих работах освещены как общее содержание словаря, так и его отдельные аспекты, включая тематические группы слов (всего 12 групп), грамматические особенности, стихи, пословицы и поговорки, карты мира и другие материалы, представленные в словаре.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, «Дивану лугат ит-турк», словарь, уйгурский язык, публикации, тематические группы

Автор туралы мәлімет:

Арзиев Р.У. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Arziev R.U. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Арзиев Р.У. – кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный педогагический университет имени Абая, Алматы, Казахстан.